

Qərbi Azərbaycanın qaçqın taleli teatri

XX əsrin əvvəllərinə qədər əhalisinin 75 faizini azərbaycanlılar təşkil edən İrəvan şəhəri mədəniyyətinin bütün sahələrində olduğu kimi, teatr sənətinin təşəkkülü və inkişafı baxımından da Azərbaycan türklərinin ən qabaqcıl ədəbi-mədəni mərkəzlərdən biri olmuşdur.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, bu və ya digər məkanda teatrın meydana gəlməsi və inkişafı üçün əlverişli mədəni şəraitin olması vacibdir. Bu, bir tərəfdən teatr sənətinin sirlərinə hərtərəfli yiyələnmiş kollektivin, digər tərəfdən isə teatr sənətini dərk etməyə qadir tamaşaçı kütləsinin formalaşması ilə bağlıdır. Əgər artıq XIX əsrdə İrəvan şəhərində Azərbaycan teatri fəaliyyətə başlayıbsa, bu o deməkdir ki, uzun əsrlər boyu burada yaşayan Azərbaycan türkləri bu dövrdə teatr sənətini yaratmağa və onu anlamağa və yaşatmağa qadir yüksək mədəni səviyyəyə qalxmışlar.

İrəvan Dram Teatrında 1882-ci ildə səhnəyə qoyulan ilk əsər mövzu baxımından o dövr Azərbaycan dramaturgiyasının aparıcı siması olmuş Nəcəf bəy Vəzirovun əsərləri ilə səsleşirdi. Dramın zərb-məsəl kimi səslənən adı – “Tamahkarlıq düşmən qazanan” ifadəsi Mirzə Fətəli Axundovzadədən Üzeyir Hacıbəyliyə qədər dram əsərlərində aparıcı yer tutan xəsislik probleminə həsr olunmuşdu. Təəssüf ki, bir sıra araşdırmalarda 1882-ci ildə İrəvan Dram Teatrında ilk dəfə səhnəyə qoyulan həmin əsərin müəllifinin Məşədi İsmayıl – İsmayıl bəy Şəfəbəyov olduğu barədə yanlış məlumat rast gərilir.

Həqiqət isə budur ki, 1882-ci ildə İrəvan Dram Teatrında ilk dəfə səhnəyə qoyulan əsərin müəllifi İrəvanda yaşayıb-yaratmış tanınmış ədib Məşədi İsmayıl Hacı Kazımzadə Bəzmi olmuşdur.

Firudin bəy Köçərli (soldan 3-cü) İrəvan ziyalıları arasında.

İrəvan 3 sinifli şəhər məktəbinin müəllimi Hacı Kazımzadə 1881-ci ildə “Tamahkarlıq düşmən qazanan” adlı əsərin mövzunu bir neçə dəfə Nəzmiyə danışmış və dram sənətinin sirlərinə yaxından bələd olan Nəzmi isə bu süjeti pyes şəklinə salmışdır. Həmin tamaşadakı Hacı Fərəc rolunu da elə Məşədi İsmayılın özü ifa etmişdir.

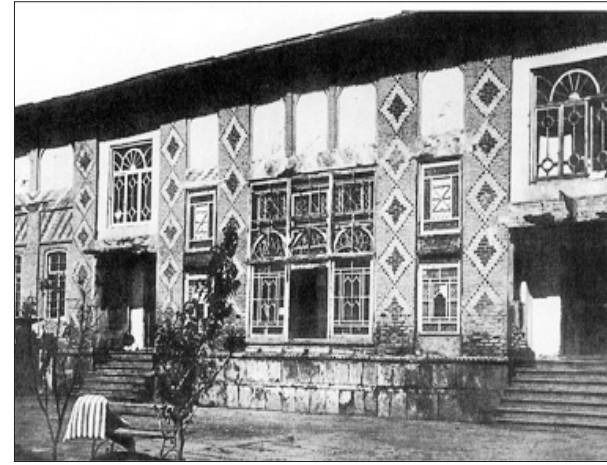
İrəvanın ədəbi-mədəni həyatında fəal iştirak edən Məşədi İsmayıl Hacı Kazımzadə ömrünün 20 ildən çoxunu İrəvanda maarif sahəsinə həsr etmişdir. İrəvanda teatrın, təhsilin, mədəniyyətin, milli intibahın tərəqqisi naminə çalışsan, fədakar ziyalılarımızdan biri olan Məşədi İsmayıl Hacı Kazımzadə həm də Bəzmi təxəllüsü ilə xeyli qəzəllər, müxəmməslər, rubailər, qəsidə və qəzəllər yazmışdır.

İrəvan XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mədəniyyətinin qabaqcıl mərkəzlərindən biri olmaqla yanaşı, dini fanatizmin geriliyə apardığı məkanlardan biri idi. Bu da, təbii ki, teatr

sənətinin inkişafına, xüsusilə, tamaşaçı kütləsinin formalaşmasına mənfi təsir göstərirdi. Teatrın inkişafı yolunda əngəl olan müvhumatla mübarizə aparmaq və onu dəf etmək üçün isə əsl sənət fədailəri, vətənsəvər insanlar tələb olunurdu.

Belə fədakar ziyalılardan biri 1885-ci ildə Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirib, İrəvan Gimnaziyasına təyinat almış maarif xadimi Firudin bəy Köçərli oldu. Firudin bəy 1886-cı ildə gimnaziyanın tələbələrinin iştirakı ilə, müsəlman fanatlarının təqib və hədələrinə baxmayaraq, Mirzə Fətəlinin “Müsyö Jordan və Dərviş Məstəli şah” əsərini tamaşaya qoymuşdur. Sonralar əsər İrəvan teatrının səhnəsində bir neçə dəfə oynanılmışdır.

1892-ci ildən 1905-ci ilə qədər İrəvanda yaşayan görkəmli yazıçı-publisist Eynəli bəy Sultanov və 1898–1903-cü illərdə böyük ədibimiz Cəlil Məmmədquluzadə bu sənət ocağının tərəqqisinə böyük səy göstərmiş, teatr həvəskarlarını yeni uğurlara ruhlandırmışlar.

Pənah xan Makinskinin evi – İrəvan teatri

İrəvan Azərbaycan teatrının təşəkkülündə və inkişafında hələ gənc yaşlarında məhz bu teatrda səhnəyə qədəm basmış, sonralar isə onun korifeyinə çevrilmiş Yunis Nurinin də rolu əvəzənilməzdir.

1903-cü ildə Yunis Nuri, Mirzə Cabbar Məhəmmədzadə, Mustafa Rəcəbov, Asif bəy Şəfəbəyov, Həsən Əliyev kimi açıq fikirli ziyalıların köməkliliyi ilə mütəşəkkil həvəskarlar dəstəsi yaradılaraq, teatrın yeni bir inkişaf mərhələsinə qədəm qoymasına yol açmışdır. Truppaya rəhbərlik gələcəyin böyük aktyoru, teatrın sütunlarından biri Yunis Nuriyə həvalə edilmişdir. Onun bilavasitə iştirakı və rəhbərliyi ilə Vasaq Mədətovun “Qırt-qırt”, “Tamahkarlıq düşmən qazanan”, “Gözə görünməyən şal”, Mirzə Fətəli Axundzadənin “Müsyö Jordan və Dərviş Məstəli şah” əsərləri tamaşaya qoyulmuşdur. 1905-ci ildə erməni millətçilərinin yaratdıqları qarşıdurma və törətdikləri soyqırımı hadisələri ictimai-mədəni həyatın digər sahələri kimi, İrəvan Azərbaycan teatrının da

fəaliyyətinə əngəl törətmişdir.

Buna baxmayaraq, bu dövrdə Azərbaycan ziyalıları Yunis Nuri, Məmməd ağa Şahtaxtinski kimi mədəniyyət xadimləri “Hacı Qara”, “Xor-xor”, “Dursunəli və Ballıbadı”, “İrəvanda qarət” kimi pyesləri tamaşaya qoymağa nail olmuşdular. Ermənilərin 1905-ci ildə törətdikləri vəhşiliklər İrəvanda Azərbaycan mədəni həyatına ağır zərbə vursa da, teatrın fədakar kollektivi bu sənət ocağının inkişafına təkən verməklə yanaşı, tamaşaların bədii səviyyəsini yüksəltməyə də çalışmışlar.

1905–18-ci illərdə Azərbaycan teatrının böyük sənətkarları Hüseyn Ərəblinski, Mirzəağa Əliyev, Sidqi Ruhulla, Mustafa Mərdanov, Əliqulu Qəmküsar, Zülfüqar Hacıbəyli, Cəlil Bağdadbəyov, Abbas Mirzə Şərifzadə, Ülvi Rəcəb, Mərzəyiyə Davudova və başqalarının iştirakı ilə qastrol səfərləri İrəvanın mədəni həyatının oyanmasına, yerli aktyorların səhnə yaradıcılığına, teatrın həvəskar səviyyədən peşəkar mərtəbəyə yüksəlməsinə böyük təsir göstərmişdir.

1918-ci ildə İrəvanda qaniçən erməni daşnakları hakimiyyətə gələndən sonra təkə İrəvanda deyil, hətta bütün Ermənistanda Azərbaycan xalqına qarşı kütləvi deportasiya və soyqırımı başlanmışdır: ermənilərin “Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyasının birinci hədəfi azərbaycanlılar olmuşdur. 1918–1920-ci illərdə Qərbi Azərbaycanda minlərlə azərbaycanlı məhv edilmiş, qalanları isə əzablı ölümdən xilas olmaq üçün doğma yurdlarını tərk etməyə məcbur olmuşdur. Demək olar ki, İrəvanda Azərbaycan ədəbi-mədəni həyatı tam tənəzzülə uğramışdır.

(ardı var)

Cəlil ALLAHVERDİYEV,
filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent